

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 8 (Ağustos/August 2022), s. 538-547.
Geliş Tarihi-Received: 20.06.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 05.07.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1133387

Klasik Türk Edebiyatında Koncolos İnanışı

"Koncolos" Belief in Classical Turkish Literature

Gökçehan Aysel YILMAZ*

Öz

Klasik Türk edebiyatında olağanüstü varlıkların ve demonik yaratıkların önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu varlıklardan biri olan cadı etrafında, sevgilinin güzelliğini ve âşık üzerindeki etkisini ifade eden bir mazmun oluşturulmuştur. Cadı, Türk inanç sisteminde büyü ve kötülükle ilişkilendirilmekte; farklı isimlerle bahsi geçmektedir. Bu isimlerden biri de koncolos olup Anadolu, Kafkas, Rumeli ve Balkan coğrafyalarında varlığına inanılmaktadır. Korkutucu bir görünümünün olduğuna, kış aylarının en soğuk gecelerinde görülüp karşısına çıkan kişilere sorular sorduğuna ve istediği cevapları alamadığında onları öldürdüğüne kanaat getirilmektedir. Koncolos inancına Güftî'nin *Teşrifâtü's-Şu'arâ*'sında, Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ*'sında, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr*'ında, Sâbit'in *Dere-nâme*'sinde ve Zafer-nâme'sinde, Tırsî'nin *Dîvân*'ında yer verilmektedir. Bu beyitlerde koncolos, çirkin fiziksel görünüşüyle ve kış aylarında ortaya çıkmasıyla anılmaktadır. Ayrıca şairler, bu varlığa dair inanmalara başvurarak şiirlerinde kış mevsimi ve korku temaları oluşturmuşlardır. Kötücül bir yaratık olduğuna inanılan koncolos, bu beyitlere mizahî bir özellik katmaktadır. Çalışmada, şairlerin ilgili beyitleri incelenmekte; koncolos inancının klasik Türk edebiyatı geleneği içerisindeki yerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk inanç sistemi, klasik Türk edebiyatı, olağanüstü varlıklar, cadı, koncolos.

Abstract

Extraordinary beings and demonic creatures have an important place in classical Turkish literature. One of these beings is the witch. A metaphor has been formed around the witch, expressing the beauty of the beloved one and its effect on the lover. Witch is associated with magic and evil in the Turkish belief system. Also witch has different names in Turkish culture. One of these name is "koncolos". It is believed that there is a "koncolos" in the Anatolia, Caucasus, Rumelia and Balkan geographies. It is believed that "koncolos" is a scary-looking creature that appears on the coldest nights of the winter months, asks questions and kills people when they can't get the answers it want. "Koncolos" belief is included in these works: Güftî's *Teşrifâtü's-Şu'arâ*, Nef'î's *Sihâm-ı Kazâ*, Nev'î-zâde Atâyî's *Sohbetü'l-ebkâr*'s, Sâbit's *Dere-nâme* anda Zafer-nâme, Tırsî's *Dîvân*. In these couplets, the "koncolos" is mentioned with its ugly physical appearance and its appearance in the winter months. In addition, poets have created winter season and fear themes in their poems by resorting to beliefs about this existence. The "koncolos", believed to be an evil creature, adds a humorous feature to these couplets. In the study, the related couplets of the poets are examined and it is aimed to determine the place of the concolos belief in the tradition of classical Turkish literature.

* Dr., Trabzon/Türkiye, e-posta: gokcehanagaoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3815-135X.

Keywords: Turkish belief system, classical Turkish literature, extraordinary beings, the witch, the koncolos.

Giriş

Cadı, Farsça kökenli bir sözcük olup *Türkçe Sözlük*'te “geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak; huysuz, çirkin, ihtiyar kadın; çok güzel göz” (2005, s. 341) anlamlarına gelmektedir. Pek çok kültürde kötülüğün sembollerinden biri olarak kabul edilen ve demonik unsurlarla ilişkilendirilen cadının; tek tanrılı dinlerin yasakladığı bir eylem olan “büyü”yü yapabildiği düşünülmektedir. Bu sebeple kitabî dinler¹ cadının karşısında yer almış; özellikle İncil'in ilgili bölümleri esas alınarak Orta Çağ Avrupası'nda yaklaşık 350 yıl “cadı avı”² gerçekleştirilmiştir.

Tarihte bilinen ilk cadı/kâhin M. Ö. X. Yüzyılda, İsrail'in ilk kralı Şaul'a savaşta öleceğini söyleyen Endor bilicisi Endora'dır (Arslan Karaküçük, 2010, s. 44). Antik dönemde, özellikle Eski Yunan'da cadı kavramı, kabuklar, otlar ve sulardan otacılık yaparak şifa dağıtmakla ilişkilendirilirken; Orta Çağ'da hastalık yayma, insanları büyüyle farklı kılıklara sokma, kıtlık getirme, kara büyülerle lanetler yağdırma gibi kötülükler yüklenmiştir (Ülgen, 2018, s. 21-22). Orta Çağ'da, özellikle Avrupa'da kilisenin güç kazanması, siyasî düzenin ataerkil bir konuma ulaşması gibi sebeplerle “cadılık”, “kötülük”le anılır hale gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde bulunan Kafkas, Balkan ve Rumeli coğrafyalarında cadılıkla ilgili çeşitli vakalar yaşanmış, bunların bir kısmı kayıt altına alınmıştır³. Ancak “Osmanlı tarihinde cadılık folklor konusu olmaktan öteye geçmemiş, dinî ve hukukî bir kapsam kazanmamıştır” (Emiroğlu ve Aydın, 2009, s. 173). Cadılığa dair inanışların bu bölgelerde vakaya dönüşmesi, Mehmet Berk Yaltırık'a göre “Slav ve Türk kültürünün en etkileşime açık bölgeleri olması” ile açıklanabilmektedir (2013, s. 225). Görülen kimi vakalarda ise, XVI. Yüzyılda Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin, konuyla ilgili

¹ Bakara Suresi'nin 102. ayetinde büyü'nün ve büyücülüğün İslamiyet'te yeri olmadığı açıkça belirtilmiştir (Doğrul, 1947, s. 42-43):

“Bunlar Süleyman'ın mülkü (nübuuveti) aleyhinde şeytanların uydurdukları yalanlara uydular. Süleyman ise asla kâfir olmadı. Fakat şeytanlar kâfirdiler, herkese sihirbazlık öğretirlerdi (sihirbazlığı Babil'deki iki melekten öğrendiklerini söylerlerdi). Hâlbuki Babil'deki iki melek olan Harut ile Marut'a böyle bir şey gönderilmemişti. Onlar da kimseye böyle bir şey öğretmiyorlardı, onun için onlar derlerdi ki: ‘Biz imtihana uğramış kimseleriz, sakın Allah yolundan sapmayın, kâfirliğe sapmayın’. Fakat onlar güya zevce ile zevce arasını bozan ve birbirinden ayıran şeyleri onlardan öğrenmişler. Onlar Allah'ın izni olmaksızın hiç kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine zarar getiren ve fayda vermeyen şeyleri öğreniyorlardı. Onlar muhakkak biliyorlar ki böyle şeyleri satın alanlar ahrette nasipsiz kalacaklar, onlar kendilerini ne kötü ne çirkin bir şey mukabilinde sattıklarını bir bilseler!”

² 1430-1780/ 1450-1750 yılları arasında, bugünkü Almanya, İsviçre, Fransa ve Polonya topraklarında yaklaşık 50.000 kişi bu sebeple öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akn, 2001, s. 208-233; Akn, 2002, s. 163-164; Aksan, 2013).

³ XVII. Yüzyılda Edirne'nin Maraş köyünde Bıyıklı Ali isimli bir kişinin mezarında “ervah-ı habise” alametleri görülmesi üzerine halk kadiya başvurmuş; aynı dönemde Edirne'nin Elhac Sarraf mahallesinde Cennet isimli bir kadının mezarında cadılık alametleri görülmesi üzerine mezarı açılarak naaşın bozulmadığı ve vücut renginin kızıştığı belirlenmiştir (Köhbach, 1979'dan Demirkol, 2020, s. 454). 1743 yılında Terkos'ta Yeniköy mezarlığında yaşanan bir vakada ise cadı olduğu düşünülen kişi Terkos naibinin emriyle yakıtılmıştır (Aycibin, 2008, s. 61; Doğan, 2013, s. 232). Takvim-i Vekayi gazetesinin 6 Ekim 1833 (21 Cemaziyelevvel 1249) tarihli sayısında yer alan, Tırnova Naibi Ahmed Şükrü Efendi'nin raporuna göre Bulgaristan-Tırnova'da Tetikoğlu Ali Alemdar ve Abdi Alemdar isimli iki eski yeniçeri kadiya dönüşmüştür (Koçu, 1964, s. 310; Doğan, 2013, s. 230-231; Demirkol, 2020, s. 454-455). XIX. yüzyılda Sırbistan'ın Ibar Valley bölgesinde, yörenin subaşı olan Ali Ağa'nın kendisinden yardım isteyen bir adamın karısını cadılıktan kurtarması hakkında anlatılan bir hikâye bulunmaktadır (Vukanovic, 1989'dan Aycibin, 2008, s. 58). Ayrıca Osman Saygı'nın, Osmanlı döneminde Selanik Sancağı'na bağlı olan Sarıgöl (Kayalar), Çor ve Kırımşah yörelerinde yaptığı derlemelerde; 1. Dünya Savaşı yıllarında Selanik'in Ağustos kazasında “Hâkime” isimli bir cadının yaşadığı kaydedilmiştir (1962, s. 2606).

verdiği fetvalardan yararlanmıştı. Buna göre şeyhülislam, cadıların bedenlerinin kızıl renkli göründüğünü, kalplerine kazık saplanarak ya da başları kesilerek öldürülebileceklerini, cesetlerinin yakılabileceğini ve bu durumun gayrimüslimleri ilgilendirdiğini belirtmektedir (Düzdağ, 2012, s. 264-265).

1. Türk Kültüründe Cadıya İlişkin Halk İnanışları

Eski Türk inanışında yer altında, kötülüğü temsil eden, cehenneme hükmeden, kötü bir ruh olan “Erlik Han” bulunmaktadır⁴. Türk halk inançları arasında yaşayan “ağrılık, karabasan, congoloz, erkebit, hırtık, kul, hınkur, munkur, cadı, çarşamba karısı, gelincik, sarıkız, yol azdıran, kara ura ve demirkıynak” (Çobanoğlu, 2003, s. 131) gibi olağanüstü varlıkların da Erlik Han’ın hizmetinde olan “kötü” yaratıklar olduğuna inanılır. Bu yaratıklardan biri olan cadı; Türk kültüründe “hem olağanüstü varlıkların genel adlarından biri hem kaynağını daha çok batılı efsanelerden alan bir varlığın adı olarak kullanılmaktadır” (Duvarcı, 2005, s. 130). Batı ve Doğu mitolojilerindeki inanışlara benzer şekilde cadının büyü yapabilen, yaşlı/ çirkin bir kadın olduğu düşünülmektedir.

Cadı, Türkler arasında çeşitli isimler almaktadır. Bu varlığın, bebeklere, küçük çocuklara, hayvan yavrularına ve lohusa kadınlara zarar vereceği düşüncesi Anadolu’nun pek çok noktasında yaşamaktadır. “Al”, “albasti”, “alkarısı”, “alanası”, “alkızı” (Acıpayamlı, 1974, s. 75), “cazi” ve “obur” (Küçük, 2011, s. 126; Kabak, 2016) cadının farklı isimlerini oluşturmaktadır. Cadının, bebeklerin ve yeni doğan hayvanların kalplerini, ciğerlerini yiyerek onları öldüreceği inancı Tatar, Başkurt, Çuvaş, Karaçay-Malkar, Gagavuz gibi Türk toplulukları arasında yaşayan obur (obır/ ubır/ upır/ vıpir) anlatımına benzemektedir (Gıylmanov, 1999’dan Küçük, 2011, s. 127). Çalışmaya konu olan koncolos da sözlüklerde (Pakalın, 1983, s. 253; Şemseddin Sami, 1999, s. 463; Devellioğlu, 2006, s. 150) cadı kelimesine karşılık olarak yer bulmaktadır.

Koncolos, “Türk mitolojisinde kış aylarında yakaladığı herkese çeşitli sorular sorup bilemediği takdirde onları bir tarakla öldüren kötü bir varlık” (Çoruhlu, 2012, s. 57) olup Anadolu, Kafkasya, Türk Dünyası⁵ ve Balkan coğrafyalarında halk inanışları içerisinde yer almaktadır. Doğu Karadeniz’de “karakoncolos/goncoloz/karakoncilo/karakonculu” (Tuncer, 2017, s. 224-225; Alay, 2018, s. 103), İç Anadolu’da “congoloz/ congolos” (Özbaş, 1967, s. 12; Duvarcı, 2005, s. 126-127), Doğu Anadolu’da “gağan/ kalo” (Alay, 2018, s. 105) ve Yunanistan’da “kalikancaros”⁶ (Şişmanoğlu Şimşek, 2018, s. 189) isimleriyle bilinmektedir. Doğu Karadeniz’de 13 Ocak gecesi kutlanan Kalandar’da, Yozgat’ta ise 10 Ocak-17 Ocak tarihlerine denk gelen “congolos ayı”nda (Duvarcı, 2005, s. 126) görüldüğüne inanılmaktadır. Doğu Karadeniz’de koncolosun bedeninin kıllarla örtülü olduğu kabul edilmekte; “cin, peri, ayı veya maymun”a (Tuncer, 2017, s. 224) benzetilmektedir. Yine bu bölgede ocak ayının ilk on iki gününde “ormandan sahil köylerine fırtınayla geldiğine veya denizden çıktığına” inanılmaktadır (Duvarcı, 2005, s. 126). Bu inanışa göre koncolos sokaklarda dolaşarak rastladığı kişilere nereden gelip nereye gittiği, isminin ne olduğu vb. sorular sormaktadır. Bu sorulara verilecek cevapların içinde “kara” kelimesinin geçmesi mecburidir. Aksi takdirde koncolos, elindeki tarakla o kişiyi öldürmektedir. Ayrıca Pertev Naili Boratav’ın belirttiğine göre bu yaratık açık bırakılmış yiyecek küplerine tükürerek

⁴ Erlik Han inanışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Ögel, 1971, s. 59-71; İnan, 1986, s. 14-19).

⁵Altay, Kırgız, Kazak, Uygur ve Özbek sahası anlatılarında bulunan “Yalmavuz/Celmoğuz/Jalmavız/Calmavız/Congalaz” isimleriyle bilinen demonik/kötücül bir varlık, “koncolos” tipiyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Yıldırım, 2015; Küçük, 2016).

⁶ “Kalikancaros” inanışı Yunanistan’ın Mora, Atina, Tinos, Simi, Nafpaktos gibi bölgelerinde ve İstanbul’da ikamet eden Rumlar arasında yaşamakta; buralarda farklı isimlerle anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Şişmanoğlu Şimşek, 2018, s. 190).

veya idrarını yaparak hastalıklara sebep olmakta; bazı kimseleri de uyku halindeyken yakınlarının seslerini taklit ederek alıp götürmekte ve bu esnada o kişi uykusundan uyanmazsa donarak ölmektedir (1963, s. 94).

Koncolos inancına yer veren Türkçedeki ilk yazılı kaynaklardan biri Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi'*dir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinin üçüncü cildinde Bulgaristan'ın Çalikkavak köyünde konakladığı bir gecede karakoncolos olarak bilinen, korkutucu görünüşlü bir kadın gördüğünü belirtmektedir. Ocak başından kül alıp bir köşede yatan kızlara ve oğlanlara serpen bu kadın onları birer tavuğa dönüştürmüştür. Köyden bir başka kişi de "tavuk"ların üzerine idrarını yaparak onları yeniden insana çevirerek kiliseye götürmüştür⁷. *Seyahatnâme'*nin yedinci cildinde ise Evliya Çelebi, H. 1076 yılının Şevval ayının yirminci gecesi olan karakoncolos gecesinde (M. 24 Nisan 1666), Hatukay Çerkezlerinin yaşadığı Pedsi köyünün yakınlarında, gökte Habeş Dağı'ndan gelen Çerkez ve Obur Dağı'ndan gelen Abaza sihirbaz/ cadılarının cenklerine tanık olduğunu anlatmaktadır⁸. Ayrıca Evliya Çelebi, bu geceyle alakalı bir uyuzluk, yani vampirlik hadisesi hakkında da bilgi vermektedir⁹.

2. Klasik Türk Edebiyatında Olağanüstü Varlıklar ve Koncolos İnanışı

Olağanüstü varlıklar, klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sevgili, sevgilinin güzelliği ve göz, saç, gamze vb. unsurları ile ilintili olarak "cadı/ cādū", "peri" ve *Kur'ân-ı Kerîm'*de isimleri büyüyle anılan melekler "Hârût ve Mârût"; rakip ve onun "kötü"lüğü, "çirkin"liği ile ilişkili olarak "dîv/dev", "şeytan", "ifrit", "iblis" mazmunları şiirlerde sıkça kullanılmaktadır. Çalışmaya konu olan koncolos inancı, rakip/ağyâr vb. sevilmeyen kişilerin dış görünüşlerinin ve karakter özelliklerinin tasvirlerinde anılmaktadır. Ayrıca şairler koncolosun kış aylarının en soğuk günlerinde, fırtınayla ya da denizden gelerek ortaya çıktığına dair halk inanışlarına; şiirlerinde "kış" / "korku" teması oluşturmak için başvurmuşlardır.

XVII. yüzyılda Güftî'nin *Teşrifâtü's-Şu'arâ'*sında (Yılmaz, 2001), Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ'*sında (Akkuş, 1998), Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr'*ında (Yelten, 2017), Sâbit'in *Dere-nâme* (Karacan, 1990) ve *Zafer-nâme'*sinde (Karacan, 1991), XVIII. yüzyılda ise Tırsî'nin *Dîvân'*ında (Yılmaz, 2017) koncolos inancı yer almaktadır¹⁰. Koncolos, Nef'î için hiciv unsuru oluştururken; Nev'î-zâde Atâyî, Güftî, Sâbit ve Tırsî için mizahî bir mahiyet taşımaktadır. Şairlerin söz konusu beyitlerini "*Koncolosun Çirkin Görünümü*" ve "*Koncolosun Kış Aylarında Ortaya Çıkması*" başlıkları altında incelemek mümkündür.

2.1. Koncolosun "Çirkin" Görünümü

Koncolos, fiziksel görünümündeki "çirkin"likle Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ'*sında, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr'*ında, Sâbit'in *Dere-nâme* ve *Zafer-nâme'*sinde ve Tırsî'nin

⁷ Evliya Çelebi, sabah olunca "tavuk"ları insana çeviren kişinin kim olduğunu merak etmiştir. Hizmetçileri aracılığıyla bu kimseyi bulan Evliya Çelebi, "cadı"nın kimliğini de ondan öğrenmiştir: "Sultanım, o karı başka soydur. Kış geceleri yılda bir kere öyle kara koncoloz (umacı, öcü) olurdu, ama bu yıl tavuk oldu. Kimseye zararı yoktur" deyip gitti." (Kahraman ve Dağlı, 2006, s. 485)

⁸ "... kıyamet kopup yıldırımlar şakıyıp şimşekler kopup gökyüzünde kıyamet gününden çok karanlık bir gece olmuşken gök yüzünü ateş tutup o karanlık gece kaybolup aydınlık bir gün oldu ki Çerkez kadımları nakış işleseler mümkün idi. Çerkezlerden sorduk, "Vallahi yılda bir kere bu kara koncoloz gecelerinde bir Çerkez oburlarıyla Abaza oburları gökyüzünde uçup büyük cenk ederler. Şimdi dışarı çıkıp korkmayıp seyredin" dediler. Meğer obur diye sihirbaz cadılara derlermiş" (Kahraman, 2011, s. 624).

⁹ "Bu diyarda asla veba olmaz. Bir adam birazcık hasta olsa hod olmasa kara koncoloz geceleri olunca oburlar bir kabakta veyahut bir pişkövde istediği hastanın yahut sağ adamın kanunu içip öldürüp obur oburluğundan kurtulur, ama gözlerinde obur alâmeti elbette kalır" (Kahraman, 2011, s. 625).

¹⁰ Çalışmada bahsi geçen eserlerden alınan beyitlerin yararlanıldığı kaynaklar şu şekilde listelenmektedir: (Karacan, 1990; Karacan, 1991; Akkuş, 1998; Yılmaz, 2001; Yelten, 2017; Yılmaz, 2017). Beyitlerin numaraları ve söz konusu şiirin, o eser içerisindeki numarası parantez içinde belirtilecektir.

*Dîvân'*ında yer almaktadır. Nef'î ve Nev'î-zâde Atâyî, koncolosun "çirkin"liğini, kimi olumsuz özellikler taşıyan yöneticilere, Sâbit ise *Zafer-nâme'*sinde "düşman" askerlerine yakıştırmaktadır. *Dere-nâme'*de ve Tırsî'nin beyitlerinde "koncolos yapılı" ifadesi, dış görünüşteki normal olmayan bir hali karşılamaktadır.

Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ'*sında hicvedilen devlet adamlarından biri olan Kemânkeş Ali Paşa, Sultan IV. Murad döneminde 1623-1624 yılları arasında sadrazam olarak görev yapmıştır. "Kara" (Aktepe, 2002, s. 248) lakabıyla da anılan paşa, adının malî sıkıntılar, rüşvet vb. olumsuz hadiselerle anılması sebebiyle Nef'î'nin öfkesinin muhatabı olmuştur. Aşağıdaki beyitlerde şair, Kemânkeş Ali Paşa'yı esmer ten rengi ve uzun, heybetli yapısı sebebiyle "koncolos" olarak addetmektedir. Ayrıca böyle "karamtırak", yüzü "yağlı tulum"dan bir bekçi, "dîv", zarafette "pehlevân"dan geri kalan bir kişinin sadrazamlık makamına getirilmesini "utanç" olarak görmektedir.

*Vezne sığmaz sıkletinden gerçi kim kâramtırak
Yestehi tartılsa böyle Türk ile hem-seng idi*

*Böyle bir yağuz kara yokdur cihânda gerçi kim
Peykeri yağlı tulumdan gerçi bir serheng idi*

*Nerre dîv ü koncaloz terkîb dersem yaraşur
Pehlevân-ı puf ana nisbet zarîf ü şeng idi*

*Sadr-ı a'zam olması hod böyle bir bâtil harun
Devlet-i 'Osmâniyâna rabtî güç bir neng idi (4/10-15)*

Nev'î-zâde Atâyî, *Sohbetü'l-ebkâr'*ının "*Dâstân-ı Karakuş Hâkim-i Mısır-ı Kahire ve Hamâkat-ı Vey'*" başlıklı on ikinci destanının¹¹ aşağıdaki beyitlerinde Mısır hükümdarı Karakuş'un "çirkin"liğini tasvir etmektedir. Buna göre Karakuş, "çirkin" bir zencidir, mayası zift ve dumanla yoğrulmuştur. Kıvrılmış dudağı belanın dalgası, dişleri ise beyaz köpüktür. Baş, katrandaki bir hava kabarcığı; aklysa kahve cezvesi gibi haraptır. Burnu delik göstermekte, çürük bir baklaya benzemektedir. Pençesi çarpık, pazıları eğridir, bu haliyle Karadeniz'den çıkan yengeçleri andırmaktadır. Bedeni düzgün değil, cildi ise haşindir. Göğsü, demircilerin önlerinde duran meşinler gibidir. Mısır halkı onu koncolosa benzetmektedir.

*Ne Karakuş ki bir zengî-i zîşt
Zift ile dûde ile kîr-ı sirişt (b. 1342)*

*Oldı kıvrık tudağı mevc-i belâ
Dişleri keff-i sefid olmuş ana (b. 1344)*

*Kelle güya ser-i katrânda habâb
Cevze-i kahve gibi mağzı harâb (b. 1345)*

*Bîn-i eftas-ı sûrah-nümâ
Bir çürük baklaya benzer meselâ (b. 1346)*

¹¹ *Sohbetü'l-ebkâr'*ın on ikinci destanında anlatılan hikâye şu şekilde özetlenebilir: Mısır'da, Karakuş'un hükümdar olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde halk, Karakuş'u sevmemekte; onu bu mertebeye yakıştırmamaktadır. Bir gün huzuruna hamile karısının dövuğünü, o yüzden de bebeklerini kaybettiklerini söyleyen bir baba çıkar. Karakuş, kadını döven kişiyi yakalatıp karşısına getirtir. Bir süre ne ceza vereceğini düşündükten sonra bu kişiye, dövuğü kadını hamile bırakma cezası verir (Kortantamer, 1997, s. 211).

Pençesi kec mec ü bâzû mu'vec
Çıkdı san Kara denizden yengeç (b. 1347)

Nâ-münâsib bedeni cildi haşîn
Sîne âhenger önindeki meşîn (b. 1348)

Halk benzetmiş ana koncolozi
Gayretinden götürüpdür kopuzu (b. 1351)

Sâbit'in *Dere-nâme'sinde Söz Ebesi* karakteri; hikâyenin tamamında evli, Ermeni bir kadınla cinsel birliktelik yaşamak istemekte; bu amacına ulaşmak için türlü hileler denemektedir. Bir gün Söz Ebesi, kadını tuzağa düşürmek için kılık değiştirip kendini hamile bir kadın gibi gösterir. Aşağıdaki beyitlerde şair, onun "hile taşıyan bir gebe" ve "koncolos yapılı bir cadı" olduğunu söylemektedir. Söz Ebesi, koncolos gibi görünmekte ve tıpkı onun gibi "kurban"larına "hile" yapmaktadır.

Uydurup pîre-zen-i bed-hoyı
Koncolos yapılı bir câdüyı (b. 100)

Olup âbisten-i bâr-ı nîreng
Apışup kalmış idi bir ferseng (b. 101)

Sâbit'in *Zafer-nâme'sinde Kırım Hanı Selim Giray*'la savaşan Rus askerleri; mübalağalı bir dille tasvir edilmektedir. Şair, askerlere "korkutucu" çirkinlikte bir fiziksel görünüm atfetmektedir. Ona göre Rus askerleri çeşit çeşit insanlardan oluşmaktadır. Sanki Kaf Dağı'ndan gelen, "yarısı insan, tek elli ve tek ayaklı olup sıçrayarak yürüyen efsanevi bir hayvan" (Devellioğlu, 2006: 986) olan "nesnâs"tırlar. Koncolosa benzeyen askerler o kadar kıllıdırlar ki ellerini koyunlarına soksalar; istakoz, kıl torbaya girmiş gibi olur.

Aceb muhtelif hey'et ecnâs idi
Meger Kâfdan gelme nesnâs idi (b. 282)

Elin koynuna soksa ol koncoloz
Girer sanki kıl torbaya istakoz (b. 289)

Tırsî, *Dîvân'ının* aşağıdaki beyitlerinde rakibinin dış görünüşünü, yapısını koncolosa benzetmektedir. "Koncolos yapılı soytarı" olan rakibi "böcek perhizi"ne girmiştir. Böyle bir kimsenin dünyada işi yoktur. Yine koncolosun fizikî çirkinliğinin atfedildiği "ağyâr", sevgilinin güzelliği karşısında utancından erimiştir.

Haberüm var ki böcek perhûzine girdi rakîb
Koncolos yapulu kaşmer işi yok dünyâda (CLXV/ 6)

Koncolos yapulu ağyâr ise mevzûn er idi
Dil-beri gördi hicâbından o mecnûn eridi (CLXXXIX/ 1)

2.2. Koncolosun Kış Aylarında Ortaya Çıkması

Koncolosun kışın en soğuk zamanlarının yaşandığı ocak ayının ilk günlerinde geceleri ortaya çıktığına inanılmaktadır. Ayrıca Doğu Karadeniz'de koncolosun denizden çıkıp geldiği düşünülmektedir. Güftî ve Tırsî de bu doğrultuda aşağıdaki beyitlerde kış mevsimini, gecelerin uzun sürmesini ve soğuk havayı koncolosla ilişkilendirerek mizahî içerikli "korku" ve "kış" temaları oluşturmuşlardır.

Güftî, *Teşrifâtü's-Şu'arâ'sının* Müderris Husûsî'ye ayırdığı bölümünün aşağıdaki beyitlerinde şairin edebî kişiliği için "korku"yu anımsatacak ifadeler kullanmaktadır. Buna

göre Müderris Husûsî'nin şiirlerindeki nükteler uğursuzdur, kabus gibidir, korkmuş bir insana benzer. Şiirindeki manalar, “şeb-i yeldâ” vaktinde ortaya çıkan koncolostur. Bu doğrultuda tezkire yazarının, Müderris Husûsî'nin şiirlerini “soğuk” bulduğu düşünülebilir.

*Lafz-ı şi'rinde nükte-i menhûs
Hem-çü beytü'l-halâ-yı Câlinûs* (21/5)

*Şekl-i kâbus-ı nükte-güftârı
Tut ki şahs-ı ver'adur eş'ârı* (21/12)

*Şi'rine nisbet oldı pür-ma'nâ
Koncolos-ı dem-i şeb-i yeldâ* (21/ 13)

Tırsî, *Dîvân*'ının aşağıdaki beyitlerinin bulunduğu LXXII numaralı gazelin tamamında kış mevsimini anımsatacak ifadeler kullanmıştır. Şair, koncolos inancı içerisindeki “soğuk hava” ve “deniz” in varlığıyla; İstanbul’da yaşayan Rum cemaatinin, Hristiyan Ortodoks gelenekleri çerçevesinde yaşattıkları “haçı suya atma” töreni¹² arasında ilişki kurmuştur. Tırsî, papazların bu törenlerde giydikleri siyah renkli cüppeyi nüktedan bir dille koncolosun “kara”lığına benzetmiştir. Şairin aşağıdaki beyitlerine göre, bu zemheri, kara kışın başlangıcıdır; genellikle soğuk geçmesi gerekir. Rüyada kara koncolosu görmek isteyen dünyanın papazı olan Mihter Ali’ye bakmalıdır. Kara koncolosun sonu da gayrimüslimlerin haçı suya bırakmasıyla gelir.

*Bu zemherî kara kışın ibtidâ'sıdur
Ekser bürudetiyle geçer iktizâsıdur* (LXXII/ 1)

*Rû'yâda kara koncolosı görmek isteyen
Mihter Alîye baksun o deyrün papasıdur* (LXXII/ 2)

*Encâmı kara koncolosun zimmiler hemân
Suya bırağa haçı tonarsa safâsıdur* (LXXII/ 5)

Tırsî, aşağıdaki beyitlerde koncolos ve kış mevsimi arasındaki ilgiyi dile getirmiş; “kara koncolos” diye vurguladığı bu varlığın, “erba’în”¹³ ile geldiğini, bu dönemdeki şiddetli soğğun tarifi olmadığını belirtmektedir. Şaire göre bu zaman öyle kar yağmıştır ki “körlere göz açtırmaz” denilebilir.

*Gördünüz mi geldi kara koncolosla erba'în
Şiddet-i sermâyı hiç ta'rîf ü tibyân istemez* (LXXXII/ 2)

*Öyle karlar yağdı göz açdurmaz oldu körlere
Bir lodos esse erürdi karı bârân istemez* (LXXII/ 3)

Sonuç

Türk kültüründe kötücül özellikler taşıyan olağanüstü varlıklara dair pek çok inanış bulunmaktadır. Bu inanışlardan biri olan cadı; Türk inanç sistemi içerisinde büyüler yaparak lohusa kadınlara, bebeklere ve yeni doğan hayvanlara zarar veren bir varlık olarak yer almaktadır. Osmanlı Döneminde Kafkaslar, Balkanlar ve Rumeli topraklarında cadının

¹² Her yıl 6 Ocak tarihinde yapılan bu törene “Epiphani” ismi verilmektedir. Bu törende Hz. İsa'nın doğumu ve vaftiz edilişi kutlanmaktadır (Şakiroğlu, 1996, s. 524).

¹³ Erba'în sözlükte “Kânûn-ı evvel'in (Aralık) dokuzundan Kânûn-ı sâni'nin (Ocak) on yedisine kadar süren ve kışın en soğuk zamanı sayılan 40 gün” (Devellioğlu, 2006, s. 270) olarak tanımlanmaktadır.

mevcudiyetine dair düşünceler yoğun bir biçimde yaşamış; cadı, farklı adlarla anılmıştır. Cadıya verilen isimlerden biri de “koncolos” / “kara koncolos” olup bu çalışmaya konu olmaktadır.

Güftî'nin *Teşrifâtü's-Şu'arâ'* sında, Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ'* sında, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr'* ında, Sâbit'in *Dere-nâme* ve *Zafer-nâme'* sinde, Tırsî'nin *Dîvân'* ında yer verdiği koncolos; fiziksel “çirkin”liği ve kışları ortaya çıkmasıyla söz edilmektedir. Özellikle Nev'î-zâde Atâyî, Güftî, Sâbit ve Tırsî'nin beyitlerinde, demonik bir varlığın mizahî bir unsur olarak kullanılması yenilikçi bir yaklaşım sayılabilir.

“Koncolos” ifadesi Nef'î, Nev'î-zâde Atâyî ve Sâbit'in beyitlerinde bahsi geçen kişilerin/ karakterlerin mübalağalı “çirkin”liğini içermekte; *Sihâm-ı Kazâ* ve *Sohbetü'l-ebkâr'* da söz konusu kişilerin buldukları makamı hak etmedikleri düşüncesiyle psikolojik bir tasviri de kastedecek biçimde kullanılmaktadır. Güftî, koncolosun “korkunç” özelliğini, edebî görüşlerini ve tezkiresinde yer verdiği şairin şiirlerinde beğenmediği yanları anlatmada kullanmıştır. Tırsî, koncolos, kış soğuğu ve deniz arasında ilişki kurarak bir mevsim tablosu çizmiş; bu esnada Hristiyan Ortodoksların geleneklerine göndermeler yapmıştır. Bu noktada şairin, Karadeniz'in koncolosun denizden çıkıp geldiğine dair inancıyla İstanbul'da yaşayan Rumların “Epiphani” törenini bir arada kullanması döneminin edebî geleneği içerisinde farklı bir örnek oluşturmaktadır.

XVII. ve XVIII. yüzyıl şairlerinin beyitlerinde Türk halk inanışlarından biri olan koncolosa yer vermesi; şairlerin içinde yetiştikleri kültürden beslendiklerinin bir göstergesi niteliğindedir. Ayrıca söz konusu şiirlerinde, klasik Türk edebiyatının en çok kullanılan mazmunlarından biri olan “cadı/ cādû”dan değil; cadının Kafkas, Balkan, Rumeli ve Anadolu coğrafyalarında bilinen bir ismi/ varyantı olan “koncolos”tan bahsetmeleri, şairlerin özgünlük arayışında olduklarını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Akın, H. (2001). *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Akın, H. (2002). Cadının Cinsiyeti Kadındır. *Kebikeç*, 13, 157-165.
- Akkuş, M. (1998). *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aksan, Y. (2013). 1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII(2), 355-368.
- Aktepe, M. M. (2022). Kemankeş Ali Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, s. 248). Ankara: TDV Yayınları.
- Alay, O. (2018). Anadolu ve Kafkasya Kavşağında Geleneksel Bir Yılbaşı Kutlaması: Kalandar. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(23), 96-110.
- Arslan Karaküçük, S. (2010). Korkunun Kadınları: Cadılar ve Cadıcılık. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 41-64.
- Aycibin, Z. (2008). Osmanlı Devleti'nde Cadılar Üzerine Bir Değerlendirme. *OTAM*, 24, 55-70.
- Boratav, P. N. (1963). *Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnanışları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2012). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Demirkol, G. (2020). Söylence ile Gerçeklik Arasında: 19. Yüzyıl Osmanlı Mizah Basınında Karaferye Cadıları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(1), 449-480.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, C. (2013). Osmanlı Devleti'nde Cadı Avı Var mıydı? (Karşılaştırmalı Bir İnceleme). *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 218-240.
- Doğrul, Ö. R. (1947). *Kur'an-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerifi*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- Duvarcı, A. (2005). Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar. *Bilgi*, 32, 125-144.
- Düzdağ, M. E. (2012). *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Osmanlı Yaşamı*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2009). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK Basımevi.
- Kabak, T. (2016). Rize Yöresindeki Obur ve Cadı ile İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(7) [Sempozyum Özel Sayısı], 309-323.
- Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Eğri-Hatvan-Yanık-Viyana-Çanad-Eflak-Boğdan-Bükreş-Ukrayna-Kırım-Bahçesaray-Çerkezistan-Dağıstan-Ejderhan-Kalmukistan-Saray-Moskova*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Karacan, T. (1990). *Sâbit Dere-nâme Ya da Hâce Fesâd ve Söz Ebesi*. Sivas: Dilek Basımevi.
- Karacan, T. (1991). *Sâbit, Zafer-nâme*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- Koçu, R. E. (1964). *Yeniçeriler*. İstanbul: Koçu Yayınevi.
- Kortantamer, T. (1997). *Nev'î-zâde Atayî ve Hamse'si*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Küçük, A. (2011). Doğu Karadeniz Yöresi Doğum Sonrası İnanış ve Uygulamalarında Cadı/Obur. *Karadeniz*, 3(12), 123-136.
- Küçük, A. (2016). Orta Asya'nın Yalmavuz/Celmoğuz'u ile Doğu Karadeniz Yöresi'nin Goncoloz'u Arasında Bir Karşılaştırma. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(7) [Sempozyum Özel Sayısı], 351-362.
- Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özbaş, H. (1967). Yozgat'ta Congoloz. *Türk Folklor Araştırmaları*, 12.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Saygı, O. (1962). Sarıgöl Folklorundan: Cadılar ve Cadıcılar. *Türk Folklor Araştırmaları*, 7(150), 2606.
- Şakiroğlu, M. H. (1996). Haç. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 14, s. 524-525). İstanbul: TDV Yayınları.
- Semsetdin Sami (1999). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şişmanoğlu Şimşek, S. (2018). Türkçe ve Yunanca Kaynaklarda Karakoncolos/ Kalikancaros İnancı. *Millî Folklor*, 30(120), 184-197.
- Tuncer, İ. (2017). *Yaşantısı ve Ananeleriyle Çaykara*. İstanbul: Turkuvaz Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ülgen, P. (2018). *Kadınlar ve Cadılar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Yaltrık, M. B. (2013). Türk Kültüründe Hortlak-Cadı İnanışları. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 6 (XVI), 287-232.
- Yelten, M. (2017). *Nev'î-zâde Atâyî, Sohbetü'l-ebkâr*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55751,sohbetul-ebkarpdf.pdf?0>. [Erişim tarihi: 18. 06. 2022]
- Yıldırım, S. (2015). Türkistan'dan Anadolu'ya Bir Tip ve Bir Masalın Seyahati: Jalmavız Kempirden Congalaz Karısına. *Turkish Studies*, 10(12), 1261-1274.
- Yılmaz, K. (2017). *İbrahim Tırsî ve Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55911,ibrahim-tirsi-ve-divanipdf.pdf?0>. [Erişim tarihi: 18. 06. 2022]
- Yılmaz, K. (2001). *Güftü ve Teşrifâtü's-Şu'arâsı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.